

Felavatták Bán István textilművész emléktábláját

Orosz Diána
muzeológus művészettörténész
Óbudai Múzeum

Óbuda nemcsak gazdag és rétegzett történeti, ipari, kereskedelmi múltat tudhat a magáénak, hanem jelentős szellemi és művészeti értékkel is rendelkezik. Ezek az értékek és a róluk való tudás idővel elhalványodik, és gyakran a feledés homályába veszik. A kulturális emlékezet – legyen az akár egyéni vagy kollektív – talán a legfontosabb eszköz a szellemi örökség, egyáltalán bármiféle értéket képviselő örökség koronkénti továbbvitelére és ébren tartására. Az európai kultúra kontextusában az emlékezet materiális hordozói a tárgyak, a múzeumi környezetbe kerülve műtárgyakká vált mementók, és mint ilyenek Óbuda részben elfeledett gazdag művészeti örökségének letéteményesei.

2018-ban kezdődött el az Óbudai Múzeumban az a kutatás, amely az óbudai Lazetzký család történetét és művésztárgjainak munkásságát, valamint az e családhoz csatlakozó Bán István művészetét tárta fel és 2019 novemberében időszaki kiállítás keretében mutatta be a nagyközönség előtt. A „Bán-Lazetzký – Egy óbudai művészcsalád története” című tárlattal az intézmény egyik fő küldetésének jegyében Óbuda egyik prominens és művészetük által is jelentőssé váló családjának állított emléket és emelte be őket a Közösség, örökség elnevezésű, értékmentő muzeológiai programba.

Hogy e fenti interpretáció és köztudatba való „beemelés” mennyire volt sikeres mi sem bizonyítja jobban, mint az a számos tárlatvezetés, újságcikk, tanulmány, rádióinterjú, amely Bán István művészetét helyezte a középpontba. A folyamat következő állomásaként a jelen esemény, a 2022. március 31-én, a Bécsi út 95. számú ház, Bán István óbudai lakóhelyének falán elhelyezett

emléktábla leleplezése és felavatása szolgál.

A Mohácson született, sokác-horvát származású Bán István textilművész emléktáblájának elkészítését, valamint annak avató ünnepségét az Óbuda-Békásmegyer Horvát Nemzetiségi Önkormányzat indította el, valamint finanszírozta és szervezte meg. Dr. Szoboszlai István Attila, Óbuda-Békásmegyer Horvát Nemzetiségi Önkormányzatának elnöke köszöntője után következett Dr. Kiss László, Óbuda-Békásmegyer polgármesterének rövid beszéde, majd Orosz Diána művészettörténész, Bán István művészetét és Óbudán betöltött szerepét méltató emlékbeszéde. A táblát Bán István lánya, dr. Bán Chrysta, valamint Nincsevics Klára, Óbuda-Békásmegyer Horvát Nemzetiségi Önkormányzatának elnökhelyettese leplezte le. Az eseményen végig a „Mohács” Nemzetiségi Néptáncgyűttes zenekara szolgáltatta a zenét.

A szakadó eső ellenére sokan eljöttek az eseményre, és végig is hallgatták a beszédek és a méltatásokat. Az Óbudán tapasztalható példányértékű összefogás és a művészetek és művészek, valamint a kultúra iránti érdeklődés újabb példája volt a március 31-én tartott megemlékezés, amelynek apropóját Bán István születésének 100 éves évfordulója adta.

A következőkben az ünnepségen elhangzott emlékbeszédedet idézzük.

„Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Tisztelt Egybegyűltek!

Ma 100 éve, 1922. március 31-én született Bán István textiliparművész, aki a III. kerületi Bécsi út 95. számban, a hátunk mögött látható sárga színű ház I. emeletén lakott és alkotott 1953, házasságkötése óta élete végéig.

A legtöbb ilyen jellegű emlékbeszéd és az alkotót méltató művészettörténeti bemutatás célja és feladata, hogy elhelyezze és pozicionálja a művészt a hazai és – amennyiben van ilyen kitekintés – a nemzetközi művészettörténeti vonalon. Ez a méltatás természetesen Bán István esetében sem fog elmaradni, ám hadd éljek egy a bölcsészeti és társadalomtudományokban, így a művészettörténetben mind inkább fontossá váló módszerrel, amely a művész személyét, személyiségét, karakterének megragadását, az alkotó zsenijét és életművének esszenciáját (lényegét), a kor szellemét kívánják megfogni.

Bán István alkotásaival 2018 áprilisában találkozom lánya, Dr. Bán Chrysta otthonában, ahol édesapja gobelinjei mellett grafikus és illusztrátor édesanyja, B. Lazetzky Stella, és anyai nagypapa, Lazetzky Rezső akvarell tájképei és csendéletei is láthatóak voltak. Mi sem teszi élővé a szeretett családtagok emlékeit és művészetüket, mint az alkotásaik megmutatása a magánlakás szűkebb, illetve a galéria és múzeum tágabb látogató közönsége számára. Az a gazdag és sokrétű, hihetetlen szellemi és művészeti minőségű összesség, amely az óbudai Lazetzky család és a mohácsi születésű Bán István alkotásaiban kibontakozott nemcsak kristálytisztan kortükrökként, hanem az óbudai művészek örökségének, és így a modern muzeológia közönség öröksége emlékeiként is tekinthetőek.

Bán István Mohácson született, édesapja révén sokác-horvát származású volt. Apja a mohácsi szellemi élet aktív tagja, előbb jogi írnok, majd újságíró lett, sokáig ő szerkesztette a Mohácsi Hírlapot. Ebben az inspiráló szellemi közegben nőtt fel a gyermek István, majd 1937-ben felvételt nyert az Iparművészeti Iskolába (ma: Moholy-Nagy Művészeti Egyetem), ahol 1941-ben diplomázott textil szakos iparművészként. A hároméves textiles alapképzés elvégzése után pályatársaihoz hasonlóan kénytelen volt magán- és állami szövőműhelyekben, gobelinműhelyekben, hazai és külföldi gyárakban, valamint művésztelepeken és szabadiskolákban elsajátítani a falikárpit szövésének technológiáját, mivel az Iparművészeti Iskola ekkor még nem képezett kárpitszövőket.

Bán István a saját útját járta, amint látni fogjuk a későbbiekben nemcsak ebben.

Kitanulta a francia, grandiózus, professzionális, igazi selyemmel történő képes falikárpit, a gobelinnek a szövését, amelynek gyökerei a középkori Franciaországba vezettek, és amely „gobelin jegyek” Bán egész későbbi pályafutása során felbukkannak: hol forma, hol szín, hol

kárpit méret, máskor téma, esetleg kompozíció tekintetében. Remek üzleti érzékkel megáldva megérezte a szocializmus előszelét és tekintettel volt a hazai piac szükségleteire is, ezért a méregdrága – emiatt luxuscikknek számító – selyemkárpit mellett már korán elkezdett kísérletezni az olcsóbb, kisebb méretben szőtt juta-kárpitokkal. Vagyis a nemzetközi grand art alkotás olcsóbb, a kis ember számára is hozzáférhető puritánabb, ámde művészi minőséggel létrehozott textiljeit alkotta meg.

Bán István egyénisége, művészetről vallott elképzelései szervesen illeszkedtek az Angliából indult Arts and Crafts Mozgalomhoz, valamint az 1930-as évek Gesamt-kunstwerk (összművészeti alkotás) fogalma alatt futó

iparművészeti megújító mozgalomhoz. Ezek szellemében a művész maga rajzolta, festette, tervezte, illetve kartonozta és – legalábbis kezdetben – ő is szötte le munkáit, vagyis a mű a tervezéstől annak megvalósításáig az alkotó irányított minden munkafázist.

1952 fontos dátum volt a művész életében, mind magánéleti, mind szakmai szempontból. Ebben az évben készítette el menyasszonyának, Lazetzky Stellának szerelmi ajándékként az „Ave Maria” falikárpitot, amely vallomást 1953-ban házasság követett. Ekkor költözött Bán István Óbudára, a Bécsi út 95-be.

Pályafutása 1952-től indult, amikor nívós hazai (I., II., III. Iparművészeti Kiállítás), és külföldi (Krakkói, Moszkvai Iparművészeti Kiállításokon) mutatkozott meg népies-archaizáló juta falikárpitjaival, valamint középkori ihletésű gobelinjeivel.

Első sikerét 1957-ben „Körtánc” című gobelinjével érte el, amellyel elnyerte az Iparművészeti Vállalat, illetve a moszkvai Világifjúsági Találkozó VIT díját.

Az igazi áttörést azonban az 1957-ben elkezdett és 1958-ban elkészült monumentális, 16 négyzetméter nagyságú, a középkori francia falikárpitok narratív stílusát alkalmazó „Busójárás” című műve jelentette, és amely a világsikert hozta meg számára. A „Busójárás” a Mohácsi Járási Tanács dísztermébe ké-

szült, ma a Mohácsi Polgármesteri Hivatalban látható eredeti állapotában. 1958-ban állították ki a Brüsszeli Világkiállításon, ahol elnyerte a rangos Diplôme d'Honneur díjat. E műalkotásban jelentkeznek a művész korai ars poetica: a klasszikus francia gobelinszövés, és narrációs falikárpit ciklusok szeretete, szülővárosa, és a busójárás történetének megörökítése. Számos tanulmány bizonyítja, hogy Bán alaposabb kutatásokat végzett a hagyományos busomaszk-típusok és öltözetek felkutatására, valamint

ennek a tavaszváró, télüző ünnep összes jelentés-rétegének bemutatására. A Mohács környékére beletelepült balkáni eredetű sokácok hozták magukkal ezt a népszokást, amely magyar kultúrkörben formálódott tovább, és amelyet a kulturális antropológia a 18. század végére vezet vissza mai formájában. Bán István művén a történeti tényeken túl gyermekkorra szellemi kincsét örököltette meg: ugyanis az ott ábrázolt jelenetsor valójában egy népi mondát vett alapul. Eszerint a törökök elől a mocsárba menekült sokácok, megelégetve az elnyomást véres fa maszkokat és birkabőröket öltöttek magukra és zajt keltő kereplőkkel, csónakokkal keltek át éjszaka a Dunán, hogy megfutamítsák az ellenséget.

A Diplome d'Honneur, valamint a VIT díjakkal a zsebében immár nemzetközi sikert tudhatott a magáénak, valamint a szocialista és a nyugati országokban is kiállíthatott.

Bán a nagyobb mozgásteret biztosító hazai művészeti egyesületekbe is szeretett volna bekerülni: 1956-ban felvételt nyert a Képző- és Iparművészek Szövetségébe, és ugyanekkor kezdett állami és magánmegrendelésekre dolgozni. Az államszocializmus idejében művelődési otthonok, szállodák és minisztériumi épületek emelkedtek, illetve a már meglévőket átalakították: ezekbe jelentős mennyiségű falikárpitra volt szükség, amely a textilművészet újabb reneszánszát hívta életre. Az 1960-as évek elejétől kezdtek foglalkozni újra az épület enteriőr tervezéssel, divatba jött a lakáskultúra, ennek hazai megmérettetési pedig az országos lakáskultúra kiállítások voltak, ahol a falikárpit és a nyomott textil is markáns szerepet kapott. Bán István egyrésztől sokféle anyagú, mintájú és méretű kárpittervet készített, ezeket portfóliójából kiválaszthatta az állami és magán megrendelői réteg, valamint készen is kínált textileket eladásra.

Művei közül a teljesség igénye nélkül pár híresebb, közismertebb alkotás következik:

1975-ben szötte meg több vázlattevé alapján a „Danaidák” kárpitot a Gellért Szálló egyik emeleti lakosztályába, vagy a mitológiai témát feldolgozó, 1976-ban készült „Európa Elrablását”, amely a Körszálló éttermét díszítette, de tervezett falikárpitot a Hotel Tihany, a Duna Intercontinental, az egykori Művelődésügyi Minisztérium, vagy a Budapesti Kőolajipari Gépgyár reprezentatív termeibe is.

Az ARTEX Külkereskedelmi Vállalat számára falikárpitot és lakástextilt tervezett, segítségükkel külföldi kiállításokra is eljutott, ahol az 1960-as évek második felétől, elsősorban amerikai művészeti gyűjtemények és magánemberek felfigyeltek az amerikai művészetektől eltérő európai tradicionális, ámde modern művészeti formanyelvre és elkezdtek vásárolni Bán István alkotásait. Így jutottak ki művei Coloradoba, Los Angelesbe, Floridába, majd Tokióba, Kairóba és így tovább.

Bán zseniálisan tudott egyensúlyozni a hazai állami megrendelések, valamint a nagyobb művészi szabadságot jelentő amerikai és ázsiai igények, illetve saját individualista alkotási vágya között. A magyar és a nemzetközi kiállítások, biennálék lehetőséget nyújtottak az európai és immár nemzetközi porondon történő, ipari-művészi megmérettetésre. Minden jelentős hazai és nemzetközi textilművészeti eseményen és kiállításon megjelent művével: ott volt 1962-ben, a nemzetközi falikárpit történetében híres Lausanne-i I. Gobelin Biennálén, és az 1968-as híres-hirhedt, Ernst Múzeumban tartott „Textil-Falkép '68” című, a tértextil forradalmaként aposztrofált tárlaton, amely alapjaiban változtatta meg a falikárpit szerepét, feladatát és tette azt az avantgárd és neoavantgárd textilszet és művészetek új szócsövét. Vagyis Bán István nemcsak szemtanúja, aktív részese volt e művészeti forradalmat jelentő kiállításoknak, s hogy mennyire kortárs és naprakész műveket vitt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a kiállítások szakma zsűrijének rostáján első körökben átment.

1952 és 1976 között 34 hazai iparművészeti és számos külföldi kiállításon szerepelt. 1970-ben első gyűjteményes magánkiállítása a reprezentatív Csók Galériában

nyílt meg, ahol maga válogatta össze műveiből azokat, melyeket a magáénak érzett, és bemutatásra érdemesnek tartott. Ezek tanúsága szerint a népies-absztraháló, az Európai iskola jegeit is magán hordozó, eladásra készített juta-gobelinjei mellett, a tradicionális fémszállal kevert selyem, vagy pamutgyapjú középkori tematikájú, narratív falikárpitjain túl fontos helyet kaptak az 1970-es években a falikárpit műfajában kibontakozó, az 1920-1940-es évek avantgárd festészeti izmusait, problémáit és formanyelvet interpretáló művek. A „Madár” című alkotás egy figura térben történő, mikroszkóp alatt zajló elemekre bontása, amely gigantikus mérete miatt a középkori falfreskók abszolút modern kori vizuális kísérleteként készült el.

Bán Istvánról azt mondhatjuk, hogy a legjobbkor érkezett a magyar művészeti életbe, akkor, amikor a falikárpit műfaja I. és II. reneszánszát élte, akkor amikor az állam komoly lépéseket tett e műfaj támogatására és életben tartására, és továbbá amikor a három T – „tilt, tűr, támogat” – égisze alatt ez a műfaj differenciált formanyelvre és jelképrendszere miatt virágozhatott. Professzionális művészeti tudást elsajátítván, élt a korszakban adódó összes lehetőséggel, nyitott volt a kortárs áramlatokra, tendenciákra, bennük élt és velük együtt lélegzett.

Óriási élet és munkaszerepete mások számára is inspiráló volt, életművét áttekintve azt gondolhatnánk magas kort élt meg. Ám rövid élet adatott meg számára, 61 éves korában, 1984. január 27-én hunyt el.

Fotók:

a Horvát Nemzetiségi Önkormányzat munkatársai

